

UDC 94(=411.16)(497.113 Šid)
UDC 271.222(497.11)(497.113 Šid)

Радован Сремац¹
Музеј наивне уметности „Илијанум” (Шид)
Србија

ЈЕВРЕЈИ У ДОКУМЕНТИМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕНЕ ОПШТИНЕ У ШИДУ

Сажетак: У Архиву Српске православне црквене општине шидске налази се релативно бројна документарна грађа везана за шидске Јевреје и јеврејску заједницу. У питању су документи настали као последица сарадње Српске православне црквене општине шидске и Израелске богоштовне општине у Шиду, јеврејских предузећа и Јевреја појединаца. Јевреји се помињу и у црквеним административним књигама и у списима. Грађа обухвата период од 1821. до 1925. године.

Кључне речи: Шид, Српска православна црква, Јевреји, црквени архив

Јеврејска баштина у Шиду стара је колико и сам Шид. Јевреји се у Шиду први пут помињу 1721. године, тек петнаест година након првог сигурног помена самог Шида. Те године у царинским протоколима у Осијеку забележени су шидски Јевреји, Аврам и Давид, трговци ситничарском робом. Две године касније, 1725, код мочваре Крива бара близу Трпиње, разбојници су напали шидског Јеврејина Јакоба.² Извори за историју шидских Јевреја за целу другу половину 18. века нису познати. За нека презимена у пописима становништва, занатлија и трговаца, може да се претпостави да су јеврејска, али како су Јевреји по закону морали да узимају немачка презимена, онда се не може са сигурношћу знати коме припадају. Године 1833. у Шиду је забележен Лука Клајн, а 1842. године његова удовица (није забележено име) и Игнац Штајнер. У периоду 1842–1847. године у Шиду су забележене четири јеврејске породице: Игнац Штајнер, Аврам Лустиг, Јакоб Хирт и Јосиф Алтвер.³ Током прве половине 20. века Јевреји су равноправно учествовали у друштвеном, политичком, економском, културном и спортском животу Шида. Својим деловањем оставили су дубок траг у историји овог места. У Шиду су постајала два темпла, први у кући која је била у власништву Српске православне црквене општине, а други у дворишту породице Винтерштајн. Шидска јеврејска заједница је готово потпуно уништена у Холокаусту.

Архив Српске православне црквене општине шидске формиран је током 2016/2017. године у склопу Црквене ризнице Српског православног архијерејског намесништва шидског. У Архиву је сакупљена драгоцена документација од средине 18. до средине 20.

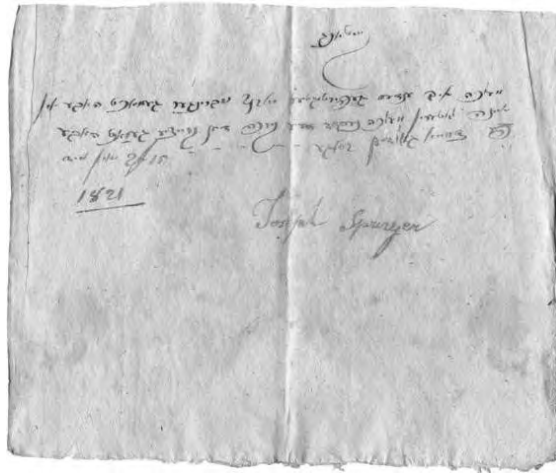
¹ Radovan Sremac, Museum of Naive Art “Ilijanum” (Šid), Serbia

² Славко Гавриловић, Јевреји у Срему у XVIII и првој половини XIX века. Београд 1987, 5.

³ Радован Сремац, Јевреји у Шиду, Шид 2014, 16–17.

века која обухвата административне књиге и списе.⁴

На контакте јеврејске заједнице са Српском православном црквом наилазимо у неколико контекста. Најинтензивније контакте представљају они из сфере трговине и коришћења занатских услуга. Доказ за то су бројни рачуни јеврејских трговаца и занатлија чију робу је куповала црквена општина или пак користила њихове услуге. Најстарији документ је рачун Јеврејина Јосефа Спрингера од 15. фебруара 1821. године исписан за израђену лампу за мермерни крст у порти шидског храма (Слика 1).⁵ Рачун је написан на немачком језику, али јеврејским писаним словима. Једино су износ, година и потпис поновљени арапским бројевима, односно латиницом.⁶

Слика 1. Рачун Јеврејина Јосефа Спрингера из 1821. године

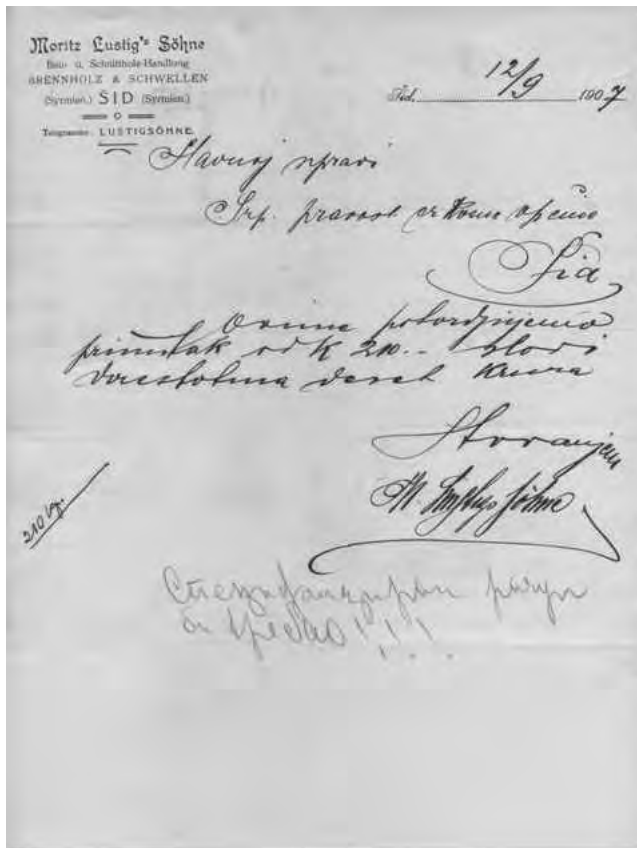
Посебно су занимљиви рачуни везани за градњу нових или проширење постојећих школских објеката од стране цркве 1907, 1910/1911. и 1922/1923. године као и обнове храма 1897. и 1926. године. То су рачуни за набављен материјал од фирме *Moritz Lustig's Söhne* од 21. 2. 1907. и 12. 9. 1907. (Слика 2), затим од фирме *Friedrich Rosenfeld & Lustig* од 21. 6. 1912. и 23. 5. 1925. (Слика 3), фирме *Herman Steiner* од 4. 1. 1905, 1. 2, 1. 6. и 15. 8. 1912. године, итд. Фирму *Moritz Lustig* која је обухватала трговину и грађару, након смрти оснивача Морица Лустига наследили су његови синови и променили јој назив у трговачка твртка Морица Лустига синови – *Moritz Lustig's Söhne*. Јене Лустиг је откупио братов удео у фирми, а потом власништво над грађаром поделио са Фридрихом Розенфелдом из Шида при чему фирма мења назив у *Friedrich Rosenfeld & Lustig*. Јене Лустиг је 1931. године купио Розенфелдов удео у фирми и целу фирму превео на своју супругу

⁴ Детаљно о Библиотеци и Архиву Црквене ризнице Српског православног архијерејског намесништва шидског видети: Радован Сремац, „Библиотека и архив Црквене ризнице у Шиду”, у: Весна Петровић (ур.), Манастири и библиотеке чувари културне баштине. Зборник радова са стручног скупа одржаног 18. маја 2017. године у манастиру Велика Ремета, Српска читаоница Ириг – Манастир Велика Ремета, Ириг – Велика Ремета 2018, 42–57.

⁵ Мермерни крст је постављен у порти 1806. године. Могуће је да се овде ради о замени дотрајалог фењера (лампе).

⁶ Захваљујем господину Урију Тадмору на преводу документа.

Ирену (Грађара И. Лустиг). Фирма Грађара И. Лустиг је 1939/1940. године имала промет од 400.000 динара.⁷ Фридрих Розенфелд је поред поменутог удела у грађари држао и трговачку фирму за храну Фридрих Розенфелд. Заједно са Георгом и Хајнрихом Волфом и Иреном Лустиг, основао је 1921. године фирму *Braća Wolf & Komp* са седиштем у Товарнику.⁸ Херман Штајнер је поседовао грађару, трговину и велико складиште пива, али је трговачку радњу 1914. године продао Емериху Штајнеру из Вуковара за 46.250,82 круне. Након завршетка Првог светског рата, 1918. године појединци из Шида и околине, као и припадници „Зеленог кадра”, опљачкали су Штајнерова складишта. Пошто му је посао био уништен, Херман Штајнер је један део имања продао Илији Станивуковићу и одселио се из Шида.⁹

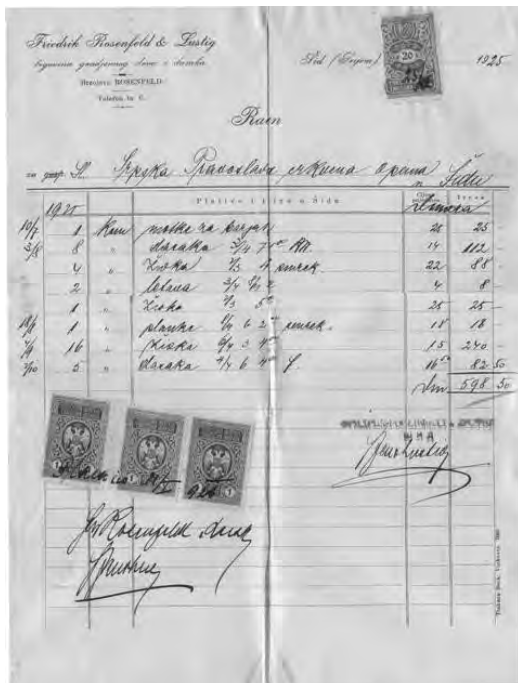
Слика 2. Рачун фирме Moritz Lustig's Söhne из 1907. године

Јевреји су се често јављали као закупници црквених некретнина. Према најстаријем

⁷ Хрватски државни архив, Ф. 1076, Уред за подржављени иметак. Министарство државне ризнице НДХ, Одјел за новчарство, државну имовину и дугове, Пријаве иметка Жидова (тзв. Серија П).

⁸ Историјски архив „Срем” Сремска Митровица, Ф. 1074. Краљевски јавни бележник др Драгутин Грчић (1891–1941).

⁹ Радован Сремац, Јевреји у Шиду, Шид 2014, 176–177.

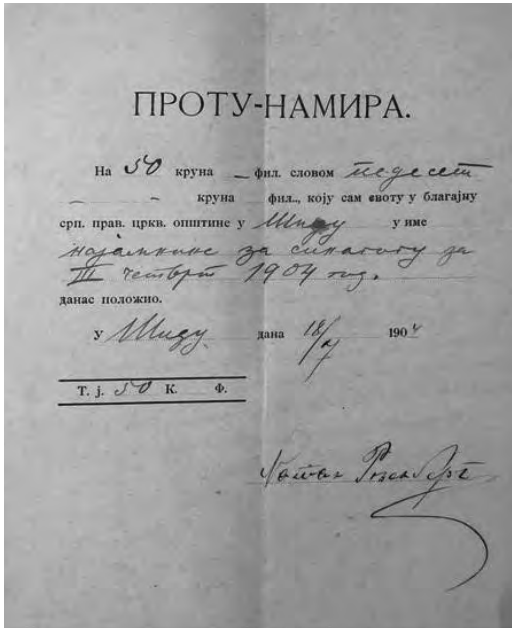
Слика 3. Рачун фирме Friedrich Rosenfeld & Lustig из 1925. године

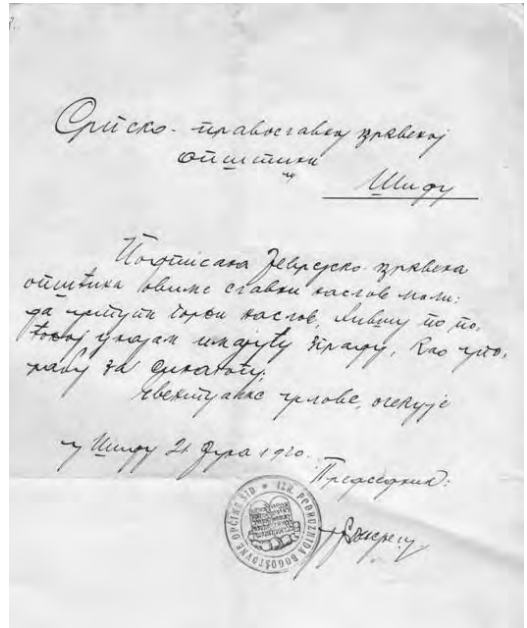
Слика 4. Рачун фирме Herman Steiner из 1912. године

сачуваном финансијском дневнику за црквену општину за период 1876–1888. године, Израелска богоштовна општина је за потребе синагоге узимала у закуп кућу у власништву цркве још 1876. године. Кућа се налазила на почетку леве стране Главног шора (данас Карађорђева улица). Више од двадесет година најамнину у име Израелске општине је исплаћивао Јакоб Винтерштајн, након њега Натан Розенберг (1904), затим Мориц Лустиг (1905), а од 1906. године Емил Винтерштајн (Слика 5). Од 1876. до 1887. године, годишња најамнина је износила 75 форинти, од 1888. до 1894. године 100 форинти, од 1895. до 1907. године 200, од 1908. 300 форинти, итд. Последња година закупа црквене куће за потребе синагоге била је 1922, када је црква одбила молбу Израелске општине за продужетак најамнине због продаје тог објекта (Слика 6). Будући да архива јеврејске општине није сачувана, ово су једини подаци о председницима општине и због тога су од изузетног значаја. Такође, на поменутој молби се налази и данас једини познат печат Израелске богоштовне општине у Шиду (Слика 7).

Јевреји су се јављали као закупници црквених некретнина и као физичка лица. Јакоб Винтерштајн је узимао у закуп тзв. касарну у власништву цркве 1879/1880. године,

Слика 5. Поштерда о уилаћи райије за најамнину синагоге из 1904. године

Слика 6. Молба Израелске оштинине за њродужетак најамнине црквене куће за њопреде синагоге од 21. 7. 1920.

исти објекат је 1888. године закупио Филип Фук, затим Мориц Лустиг, црквени чардак 1888. године, Мориц и Паулина Лустиг 1904–1910. године један плац за потребе грађаре, итд.

У записницима са седница црквеног одбора налази се један пример негативног става према Јеврејима. Председник црквеног одбора је на седници 6. јуна 1868. године изнео пред одбор податак да се продаје кућа Арона Лазића која се налазила одмах уз црквену порту и да је Лазић већ договорио продају са једним Јеврејином. Председник одбора је изјавио да се „не сме дозволити да један иноверац живи уз цркву”. Црквени одбор је усвојио његов предлог и црквена општина је за 1840 форинти аустријске вредности купила ту кућу за потребе парохијског дома. Неколико година касније, поменути Јеврејин је купио кућу поред Лазићеве. У питању је породица Винтерштајн која ће временом постати пријатељ црквене општине. Какав је био међусобни однос између Српске православне црквене општине и Израелске општине у Шиду након ових дешавања, најбоље говоре два документа. Први је Списак приложника за парохијску славу (Св. Николај „летњи”) 1905. године у којем се међу именима Срба приложника налазе и јеврејска имена (приложен износ у форинтама): браћа Јене и Луј Лустиг (7), Емил Винтерштајн (3), Макс Розенберг (6) и Фридрих Розенфелд (5).¹⁰ Други документ је овлашћење на име

¹⁰ Архив Српске православне црквене општине шидске број 144/1905.

Емила Винтерштајна којим га је архијерејски намесник протојереј Миливој Милошевић овластио да у његовом одсуству прима сву службену црквену пошту.¹¹

Документа из Архива Српске православне црквене општине шидске која се односе на Јевреје и њихову заједницу у Шиду од немерљивог су значаја за проучавање не само историјата ове заједнице него и међунационалних и међуверских односа у мултиетничком Шиду. Узевши у обзир да је целокупна архива шидске Израелске богоштовне општине након коначног одвођења Јевреја у логоре јула 1942. године однета у Загреб и тамо нестала, значај ових докумената је очигледан, нарочито пошто је архива Шидског котара (среза) до 1945. године потпуно уништена након рата.

Слика 7. Печат Израелске богоштовне општине у Шиду

Резиме

У Архиву Српске православне црквене општине шидске налази се релативно бројна документарна грађа везана за шидске Јевреје и јеврејску заједницу. У питању су документи настали као последица сарадње Српске православне црквене општине шидске и Израелске богоштовне општине у Шиду, јеврејских предузећа и Јевреја појединаца. Јевреји се помињу и у црквеним административним књигама и у списима. Ова грађа обухвата период од 1821. до 1925. године. Најбројнији документи су рачуни из јеврејских радњи и складишта чије услуге и робу је користила црквена општина. Израелска богоштовна општина је за потребе синагоге скоро педесет година узимала у закуп кућу у власништву Српске православне црквене општине. Многе јеврејске фирме и појединци се такође јављају као закупници црквених некретнина. Поред овог службеног односа, поједина документа говоре и о крајње пријатељском односу две конфесије, што се види, на пример, у учествовању Јевреја у организацији парохијске славе, итд. Документа из Архива Српске православне црквене општине шидске која се односе на Јевреје и њихову заједницу у Шиду од немерљивог су значаја за проучавање не само историјата ове заједнице него и међунационалних и међуверских односа у мултиетничком Шиду.

¹¹ Архив парохије шидске за 1921. годину.

Radovan Sremac

JEWES IN DOCUMENTS OF THE SERBIAN ORTHODOX MUNICIPALITY IN ŠID

Summary: The archive of the Serbian Orthodox Church in Šid holds numerous documents related to the Jewish community in Šid. These are documents that originated from the cooperation between the Serbian Orthodox Church and the Jewish community. Some documents were also provided by Jewish companies and shops as well as some Jewish people. These administrative books and documents cover the period from 1821 to 1925. Most of the documents are bills from Jewish shops and warehouses whose services and goods were used by the church. In addition, as per the available documents, the Jewish community rented a house owned by the Serbian Orthodox Church for almost fifty years. This house was used as a Sinagoge. Many documents also indicate that Jewish companies and individuals were renters of some other church properties. In addition to this official relationship, some documents also indicate the existence of an extremely friendly relationship between the two confessions, such as participation of the Jews in the organization of parochial Serbian fest, etc. The documents from the archives of the Serbian Orthodox Church in Šid related to Jewish people and their community in Šid are of immense significance for studying not only the history of the Jewish community, but also the inter-ethnic and inter-religious relations in the multiethnic Šid.

Keywords: Šid, Serbian Orthodox Church, Jews, church archive